

Makaleler

Articles

HACI BEKTAŞ VELÎ'NİN MAKÂLÂT-I GAYBÎYYE VE KELİMÂT-I AYNÎYYE ADLI ESERİNDE ARINMA

Pervin ERGUN*

Özet

Halk muhayyilesi her sevilen insan gibi Hacı Bektaş hakkında da pek çok menakıpname üretmiştir. İslam öncesi Türk inanç sistemi ile örülü bu anlatılar yarı mukaddes bir konumda günümüze kadar anlatılagelmiştir. Hacı Bektaş bu eserlerde geçmişten günümüze biriktirilen Türk inanç yumağı içinde örülmüştür. Bu nedenle halk muhayyilesinin ortak ürünü olan menakıpnamelerde İslam öncesi arınma ritüelleri baskın olarak görülmektedir. Oysa kendi kaleminden çıktığı tahmin edilen Makâlât ve bu makaleye konu olan Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye adlı eserinde Hacı Bektaş, İslami arınma felsefesini dile getirmiştir. Eserde, yaratıcı ile yaratılan arasındaki fark betimlenmiş; nefis, ateş ve şeytan ile özdeşleştirilmiştir. Nasihatlerle “iyi kulları gayrete getirmek ve günahkârlara doğru yolu göstermek için ilahî âlemden ilham edilen” arınma yolları gösterilmiştir. Onun arınma yöntemi bağnaz ve sofu bir karakterde değildir, Maturidi geleneğinin getirdiği akla dayanmaktadır. Makâlât'ta olduğu gibi akıl, edep ve takva ile desteklenmektedir. Bu makalede Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye adlı eser, Hacı Bektaş Velî'nin arınma felsefesi bağlamında betimsel kültür analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Derviş, akıl, edep, takva, nefis.

PURIFICATION IN MAKÂLÂT-I GAYBÎYYE VE KELİMÂT-I AYNÎYYE BY HACI BEKTAŞ VELÎ

Abstract

People's imagination has produced many menakıpname about Hacı Bektaş. Similar to those beloved leaders in almost every culture. The narratives which are interwoven with pre-Islamic Turkish are described in a position semi-sacred belief system up to present. Hacı Bektaş are built in a mass of Turkish faith is accumulated from past to present in these works. Therefore, menakıpnames which are joint products of the public thought are seen as the dominant pre-Islamic rituals of purification. However, the pen out of his estimated Makalat and his book are the subject of this article in which Hacı Bektaş's philosophy of Islamic purification is expressed. Hacı Bektaş's book depicts the difference between the Creator and created; soul is identified with fever and the devil. With advice, the way of purification is “good effort to bring slaves and sinners to show the way toward the divine realm of inspiration.” His

* Yrd. Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, pervinergun@gazi.edu.tr

purification method is not a character bigoted and pious; tradition of Maturidi who was brought is based to mind. Intellect is supported with decency and piety as Makalat. In this article, Makalat-1 Gaybiyye and Kelimat-1 Ayniyye, the philosophy of Hacı Bektaş Veli in the context of purification are determined by descriptive analysis of the culture.

Keywords: Dervish, intellect, decency, piety, soul.

Giriş

Âdem ile Havva'nın cennetten kovuluşundan beri yaratıcı ile insanoğlunun arasına mesafeler girmiştir. En ilkelinden en gelişmişine bütün inanç mensupları bu mesafeyi ortadan kaldırmak, Allah ile yakınlaşmak için yol-tarik arayışı içinde olmuşlardır. Her toplum, kendi kültür değerlerine uygun olarak "ateşe tutma, yakma, tütsüleme, yıkama, su püskürtme, kurban kesme, büyülu sayı ve formül kullanma, dans etme, dua etme, namaz kılma, inzivaya çekilme, yiyecek, içecek ve türlü zevklerden uzaklaşma" (BSTS / Halkbilim Terimleri Sözlüğü 1978; TDK Güncel Türkçe Sözlük) gibi uygulamalarla yaratıcıyla yakınlık kurmaya çalışmışlardır. Bütün bu uygulamalar ruhun ve bedeninin bir anlamda arınması anlamı taşımaktadır.

Genel anlamıyla her yönden temizlenmek anlamı taşıyan "arınmak", eski Türkçede "arığ" köküne dayanmaktadır. "Arığ", Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde "temiz, saf, arı, kusursuz, mukaddes" anlamındadır ve Türk mitik düşüncesini yansıtmaktadır. Türk kültür dünyasının kutsalları olan "su, orman, dindar ve tegin" ile birlikte kullanıldığında mukaddes anlamı taşımaktadır (Ceferoğlu 1968:19). "Kut" ile ifade edebileceğimiz "arığ", "tanrısal" olma anlamı taşımaktadır. Tasavvufta bunun karşılığının "enel hak" olduğu ifade edilebilir. "Arığ Tanrım" şeklinde kullanıldığında ise Tanrı'nın sıfatlarından biri olmakta ve yine "mukaddes" anlamı taşımaktadır (Caferoğlu 1968:19).

Belli başlı inançlarda insanoğlunun arınma ihtiyacı temelde iki sebebe dayandırılmaktadır:

- 1) İnsanoğlu, Âdem ile Havva'nın işlediği günahattan dolayı doğuştan günahkârdır.²
- 2) İnsanoğlu doğuştan günahsızdır, ergen olduktan sonraki hayatını geçiriş şekli ile günahkâr olabilmektedir.³

Arınma mevzusu dünya genelinde pek çok ünlü düşünürün de zihin yordduğu bir kavram olmuştur. Antik Çağ Yunan düşünürlerinden Platon, ölümü ruhun arınması olarak algılayan Aristoteles, sanat ve trajedinin ruhu arındıracağından bahsetmiştir (BSTS / Felsefe Terimleri Sözlüğü 1975). Kozmik ağacın dibinde oturarak gönül âlemini arındıran Buda'nın kötülüklerle dolu bu dünyadan (samsara) ışık âlemi Nirvana'ya geçişi Budizm'in arınma felsefesini oluşturmuştur (Ergun, 2004:121 vd.). Gök Tanrı inanç sisteminde "parçalanarak etin yenmesi, iç organların yıkanması, yutulup çıkarılma, kuyuda çile çıkarma" (Bayat 2009: 75 vd.)⁴, başka âlemlere gidip gelme, birinci ölümden sonra ruhun hayat ağacında kartal tarafından eğitilip tekrar yeryüzüne gönderilme (Ergun 2004: 864 vd.) gibi dini-mitolojik uygulamalar arınma bir diğer deyişle ruhun statü değiştirme uygulamalarıdır.

İslami dönem, Türk kültürü içinde ilk önemli arınma felsefesini Ahmet Yesevi ortaya koymuştur. Yesevi geleneğinden gelen ve Maturidi itikadına dayanan Hacı Bektaş Veli de bu mevzuya değinmiştir. Yesevi gibi Hacı Bektaş da İslami arınmanın şifrelerini akılcı bir yaklaşımla ortaya koymuştur.

Gerçi Alevi-Bektaşî geleneğinden gelen halk muhayyilesi, Hacı Bektaş'ın arınma ile ilgili mucizelerini Gök Tanrı inancı başta olmak üzere İslam öncesi inanç motiflerine dayandırmıştır. Menakıpnameye göre Hacı Bektaş, Molla Sadeddin'i kazana atıp kırk gün kaynatmıştır. Kam ruhlarının kazanda pişmesi gibi Molla da kazanda eriyip gitmiştir. Molla'yı kırk gün daha kaynatan Hacı Bektaş, onu küçük çocuk hâline getirmiştir. Üçüncü kırk günlük kaynatmadan sonra Molla'yı eski hâline getirmiştir (Veli 1958: 62'den Bayat 2009: 76).

Hacı Bektaş'ın ibadet ettiği dağ-tepe-mağara (Ocak 1983: 72), keramet göstermek için bıçakla kestiği kaya (Ocak 1983: 78), ayağıyla hamur yoğurur gibi yoğurduğu "Hamurkaya" (Ocak 1983: 81), halktan kendisini saklamasını istediği "Devçik Ağaç" (Ocak 1983: 83), asısından yetişen ağaçlar, bu kültlerle ilgili arkaik arınma ritüellerinin günümüze taşınmasında etkin rol oynamıştır. Hacı Bektaş'a isnat edilen "gaipten haber verme (Ocak 1983: 104), kemiklerden diriltme (Ocak 1983:122), tahta kılıçla savaşıma" (Ocak 1983: 130, 132) gibi uygulamalar ise Şamanizm'e bağlı arınma uygulamalarıdır. Menakıpnamelerde gördüğümüz, daha çok Uzak Doğu ve Fars inançlarında yaygın olan şekil (don) değiştirme, şahin ve güvercin donuna girme (Ocak 1983:166), ejderha ile mücadele, Anasır-ı Erbaa gibi uygulamalar da bir nevi arınma şifreleridir. Gerçi bunlardan anasır-ı erbaayı Hacı Bektaş gerek Makâlât'ta gerekse Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye'de kullanmıştır fakat bu istifade teşbihin ötesine geçmemiştir.

İslamiyetten önce diğer dinlerden de haberdar olan Türkler, kendi dünya görüşüne göre arınma şifrelerini almış, kendi kültürü içinde sentezlemiştir. Türk milleti bu bağlamda Kitab-ı Mukaddes'ten aldığı arınma şifrelerinden olan "suyu kana çevirme (Ocak 1983: 200-201), bereket getirme (yağ ve hamur bereketi) (Ocak 1983: 203 vd.), nefes evladı edinme (Ocak 1983: 210), kuru odunu ağaç hâline getirme (dut, kavak) (Ocak 1983: 212), yerden veya taştan su fişkırtma (tekkenin ortasında, Arafat dağında, köyün içinde, bir tepe üzerinde)" (Ocak 1983: 213 vd.) gibi uygulamaları Hacı Bektaş'ın şahsında birleştirmiştir. Yunus Emre, Hacı Bektaş vb. daha pek çok mutasavvıfın adı etrafında teşekkür eden menakıpnamelerde eski inancımızın arınma kodları bu şekilde yaşamaya devam ederek bu güne kadar gelmiştir.

Hacı Bektaş ile ilgili arınma ritüelleri bu gün de bütün canlılığıyla sürmektedir. Kimi arınma maksadıyla Hacı Bektaş'a isnat edilen ve türbesine 3 km mesafede bulunan "Delikli Taş"tan geçmekte (<http://www.haberkapadokya.com> 03.01.2011); kimi türbe bahçesindeki dut ağacından medet ummaktadır (Kaya 2001: 207).

Oysa gerçek, halk muhayyilesinin oluşturduğu gibi değildir. Hacı Bektaş, akılcı bir yaklaşımla, Kur'an ve hadislerle gerekçelendirerek yeni inancın arınma metotlarını vermiştir. Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye adlı eserinde, talibin yüce Allah'la ulaşması için gerekli olan arınmanın şu üç çeşidinden bahsetmiştir:

- 1) Hayvansal davranışlardan kurtulmak/nefsi arındırmak
- 2) Yüce Allah'tan başkasından kopmak/kalbi temizlemek
- 3) (Maddi) sıfatlardan kurtulmak/ruhu yüceltmek (Veli 2009: 2)

Dervişin yüce Allah'ın sıfatlarında bakî kalabilmesi için kendi sıfatlarından arınması, kendi kişiliğinde ve bütün görüntülerinde Allah'ın görüntülerini gözlemleyebilmesi için benlik ağacını kökünden sökmesi gerekmektedir. Veli bunu Hadîd suresi 3. ayete dayandırmaktadır.

Arınma sırasında derviş yok olma gemisine binerek “ölmeden önce ölüünüz” sıfatını kazanmalı, (ebedi) varlık denizinde dolaşmalıdır. Derviş, ilahî düşüncelere dalmalı; sevgi meyvelerini dermeli; ruhunu birlik içinde tutmalı; ilahî sırlara ulaşmaya gayret etmeli; başına ihlâs tacı koymalı; huzura çıkma kemeri kuşanmalı; ibadet bineğine binmeli; teklik makamına erebilmek için kulluk kurbacını eline alıp gayret atını birlik meydanında koşturmalıdır. (Veli 2009: 3) Al-i İmran suresi 18. ayete ve İhlâs suresi 1. ayete dayandırılan bu semboller İslami arınmanın şifreleri olarak kullanılmıştır.

Derviş gönlünü teklik (tevhid) suyu ile beslemeli, ruhunu Hakk’ın görüntü nurlarıyla ışıktandırmalı, “insanın özü, benim sırrımdır, ben de onun sırrıyım.” incisine kavuşmak için Yaradan’ın görüntü denizinde dalgıçlık yapmalıdır. Buna gerekçe olarak da can denen ruhun içinde saklı olan cananın makamı ve kendisi olmasıdır, dolayısıyla sevgi ve Allah’ı anma makamıdır.

Allah’ın adının anılması da arınma ile gerçekleşir. Dilin, kalbin, sır dünyasının arınması sayesinde ancak Allah’ın sır kapıları açılacaktır. Dervişin maneviyat şehrinin bayındır olabilmesi için benliğine saldırması, onu yağmalayıp yıkması, kökünden söküp atması gereklidir. Yani nefsanî şehirden kurtulup ruhanî şehre ulaşması gereklidir. (Veli 2009: 4-5)

Dervişin nefisten ve şeytandan kurtulabilmesi ve nefsinin arındırabilmesi için ruhani şehrinin imar etmesi gereklidir. Dünyayı anmayı kalbinden ve vücudundan çıkarmalıdır. İyilik elbisesi giymelidir. Mahremî sırlarıyla sevebilmeli, sevgi şarabı içmek için sevgi sarayına girebilmelidir. Daima Hakk’ı gözleme sarhoşluğunda olmalıdır. Bakara suresi 115. ayete dayandırdığı bu düşüncesini Hz. Ali’nin bir sözü ile de desteklemiştir. (Veli 2009: 6)

Derviş sözlerinde, amellerinde ve davranışlarında doğru olmalıdır. Vücudunu gerçek özne (Tanrı) ile var etmelidir. Her zaman Allah’a yakınlık denizine alışmalıdır. Zuhuruf suresi 16. ayet ve Vakıa suresi 85. ayetlerde bahsedildiği üzere İnsanoğluna şah damarından daha yakın olduğu halde insanoğlu tarafından görülemeyen Mevla’nın genelde ilmi ve kudretiyle özde de lütfü ve rahmetiyle insanoğlunun yanında olduğunu belirtir. Akılla anlaşılabilen, dille de açıklanamayan bu durum ancak zevk ile anlaşılacaktır. Hacı Bektaş bu düşüncesini şu hadis-i kutsi ile desteklemektedir: “Benimle nimet bul ve benimle yakınlık kur. Çünkü ben sana başkasından daha hayırlıyım.” (Veli 2009: 7)

“Derviş, Allah’ın adını anmayı dilinden düşürmemeli ve gönlünde Allah’ın adını anmaktan başka bir şeye yer vermemelidir. Talibin meramı ve şikâyeti Allah’tan başkasına olmamalıdır. Çünkü gönül, Allah’ın gördüğü ve baktığı yerdir. Oraya ondan başkası için yol yoktur.” (Veli 2009: 7) Hacı Bektaş pek çoğunda olduğu gibi bu düşüncesini aynı sayfada nazma dönüştürerek ifade etmiştir.

Allah’ın adını anmak derviş için çok önemli bir iştir. Âdeta her tüyü bunun için dil kesilmeli, gönlünü Allah ile kuşatmalı, ruhunu Hakk’ın varlıklar üzerindeki yansımaları görebilecek hale getirmelidir. Vücudun organlarının bütün amaçlarında Allah’ın adını andığını görebilmeli ve her şeyin Allah’ı zikrettiği sırrına vakıf olduğunu Allah’a ulaştırması gerekmektedir. Bu sır Allah’ı anan kişinin Allah’ın adını anmakta yok olunca ortaya çıkacaktır. Bu da benliğin bilinmesi anlamı taşıyacaktır. Bakara suresi 152. ayette geçtiği üzere “Artık beni anın, ben de sizi anayım; bana şükredin, nankörlük etmeyin.” ayetine dayandırılmaktadır. Allah’ı anmak “yalancı” sıfatı dil ile değil gönül ile olmalıdır (Veli 2009: 9).

Hacı Bektaş, dervişin arınmak için yerine getirmesi gereken kurallardan birinin Tanrı bilgisi olduğunu belirtmektedir. Nisa suresi 126. ayet ve İnsan suresi 30. ayete dayanarak dervişin gönlünü Tanrı bilgisini görür duruma getirmesi, gözlerini ilahî bilgiyi görmek için açması, her zaman görür halde olması ve görmenin ne olduğunu bilmesi gerektiğini belirtmektedir (Veli 2009: 10).

Derviş, Allah'ı gözlemlemeli ancak o sayede her şeye sahip olabileceğini bilmelidir. Bunun için de "fena" sıfatlarından kurtulmalı yani özünden çıkararak varlıklar âleminde gönlünü uyanık tutmalıdır (Veli 2009: 11). Tüm zamanını Allah ile geçirmeli, her nefesini onu anarak tüketmelidir. Her nefeste varlığını, Yaradan'ını isteme hâline koymalı; dilini ondan başkasını anmaktan arındırmalı; sevgili makamına ermek için gönlünü ve ruhunu Hakk'a yakınlaştırmalıdır. Bakara suresi 152. ayet bunun dayanağı olarak görülmüştür. (Veli 2009: 12). Derviş aslen var olup hiçbir zaman yok olmayan şeyi yani varlığın varlığını bilmelidir (Veli 2009: 12).

Vücutunda Allah'tan başka özne bulundurmeyen talipler, menzile ulaştıklarında benliklerinde Allah'tan başka bir şey kalmayacaktır. Bu nedenle derviş de kendini bu anlamda bilmelidir. Allah'ın emrine razı ve hoşnut olmalıdır. Hayır ve şerrin Hak'tan geldiğini bilmeli, gönülden kabullenmeli ve onunla yetinmeli, onunla sevinip gülmelidir. Bu, derviş Allah ile beraberlik makamına ulaştırılacak; sabredenler meydanında at sürdürecektir (Veli 2009: 13). Hacı Bektaş, Enfâl suresi 46. ayete dayandırdığı bu düşüncesini Hoca Ahmet Yesevi'nin "Eğer halk iradeyi Allah'tan başkasından bilirse şirke sebep olur." sözü ile desteklemiştir (Veli 2009: 14).

Dervişin Allah'ın cemaline ulaşması için kendini Allah'ın celal sıfatına bırakması gerekmektedir. Allah'ın yardımıyla bunların birleşik olduğunu kavramalıdır. Bunun anlamı da Allah'ın lütfu ile ululuk güneşi gönle doğup ışık saçtığında, Allah'tan başka hiçbir varlığın ona etki edemeyeceğidir. Ancak bu sayede dervişin gönlünde bir arınma olur ve gönlünde âlemin yansımaları görülebilir (Veli 2009: 14).

Hacı Bektaş'a göre talip için üç çeşit yeme-içme söz konusudur. Şeriatta yemek, rızık vereni çok anmak ve Mabud'una itaati yerine getirmek demektir. Tarikatta yemek, yemede ve içmede israfta bulunmamak demektir. Hakikatte yemek ise Hakk'ı kendi zatında gözlemlemektir. Çünkü bu gözlemlenmede yiyen kişi ve yenilen şeyin bir olduğu görülmüştür (Veli 2009: 14-15).

Dervişin arınma yollarında biri "La ilahe illallah" (Allah'tan başka ilah yoktur.) sözüne kendinden geçmesine gark olmaktır. Bu sayede "fena" mertebesine geçen yani maddi varlığından sıyrılarak Hakk'a ulaşan talibe hiçbir şey saklı kalmayacaktır (Veli 2009: 15).

Hacı Bektaş, müminin arınması için gerekli olan beş alametten söz etmektedir: Daimi hastalık, daimi hüznün, mazlum olma, eli açık olma ve fakirlikte ölçülü olma. Bu düşüncesini "Fakirlik benim övüncümdür, biz onunla diğer peygamberlere ve resullere karşı övünürüz." hadisiyle desteklemektedir (Veli, 2009: 16).

Mümin, Allah'ın yarattıklarını haksız yere diline dolamamalı, kendisi için miraç olan namaza sarılmalıdır (Veli, 2009: 17). Müminin uğraşısı ise üç çeşit olmalıdır: İbadet, kulluk etmek ve içtenlikle tapmaktır. Allah'ın zatının ve sevgisinin kazanılacağı bu uğraşlar sayesinde mümin, Allah'ın yardımıyla kendi iradesinden arınıp yok olacaktır. Kulun başlangıcı ve sonu olan Allah'ın zati için âşık kendi benliğinden yok olmalıdır (Veli, 2009: 18).

Mümin, kendini Hakk'ın baktığı yer olarak bilmelidir. Bu nedenle ibadet ederken Allah'ı görüyor gibi ibadet etmelidir. Alak suresi 14. ayet ve Al-i İmran suresi 15. ayet bu hususa delil olarak sunulmuştur (Velî, 2009: 19). Mümin kendini Kur'an'a layık hâle getirmeli, onunla aydınlanmalı, onun rahmetini ve izzetini kazanmalıdır. Kur'an'ı okumalı, duymalıdır; unutmamalıdır. Unutursa, Tâ-Hâ suresi 124, 125, 126. ayetlerde delil gösterildiği üzere o kişinin dar bir geçimi olur ve kıyamet günü kör olarak hasredilir (Velî, 2009: 21).

Derviş daima Allah'ı anmalı, dünya sevgisinden, nefisinden ve şeytandan kurtulmak için halktan uzaklaşıp yalnızlığı seçmelidir.

Dervişin arınma yöntemlerinden biri tövbedir. Allah'a yani Allah'ın emirlerine dönüş anlamına gelen tövbenin, mümini geçmiş günahlarından koruyacağı Tahrîm suresi 8. Ayet ve Nuh suresi 10-11. ayetlerle desteklenmektedir (Velî, 2009: 23). Hacı Bektaş, üç çeşit tövbeden bahsetmektedir: Tövbe, inabet ve rü'yet. Tövbe, sırrını nefsinin rızasından ve heveslerden temizleyip arındırmak; ruhu nefis bağından kurtarıp yücelerin yücesine uçurmak demektir. Ruhun uçması Allah'ın yardımıyla ve Allah'a doğru olacaktır. İnabet, kendini beğenmişlikten kurtulup fena makamına ererek Allah'ı kalp gözüyle görmektir. Rü'yet ise dervişin önüne çıkan her aşamadan sonra daha fazla bilgi istemesi, daha fazla aşama kaydetmesidir. Hacı Bektaş'ın Buhari'den naklettiğine göre Hz. Muhammed (SAV) de her gün yetmiş iki aşama geçtiği halde "Allah'ım! Bilgimi artır." diyerek dua etmiştir (Velî, 2009: 25-26).

Derviş, nefsinin hiçbir isteğini yerine getirmeyerek şeytanın vesvesesinden kurtulmalıdır. Bu sayede Allah samimiyet kapısını açacak ve derviş, huzur bulma aşamasına geçecektir (Velî, 2009: 26).

Derviş az yemeli, az konuşmalı, az uyumalı; bu sayede de benliğini yok etmeli ve fakirleşmelidir. Fakirlik Allah'tan başkasını istemeyi bırakmak demektir (Velî, 2009: 26-27). Fakirlik, barış içinde barış (her türlü kaza ve belanın Allah'tan geldiğini bilerek can-ı gönülden kabullenmek), bağlılık içinde bağlılık, mükemmel huzur ve Allah'tan başkasına ihtiyaçsızlık olgunluğudur.

Derviş, ihtiyaçsızlık olgunluğu içinde ihtiyaçsızlık olgunluğuna erişmelidir. Enbiya suresi 69. ayette dile getirildiği üzere Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından mancınıkla ateşe atıldığı sırada Allah tarafından dileğinin sorulması üzerine Hz. İbrahim hiçbir şey istememiş; mükâfat olarak Allah da ateşe yakmama ve zarar vermeme emri vermiştir (Velî, 2009: 29).

Tarikat yolunun yolcusu olan dervişler, her bir nefsin on makamını bilmelidir. "Nefs-i Mütmainne"nin on makamı olan fakirlik, sabretmek, adil olmak, insafı olmak, ilim, rıza, tahkik, kesin olarak bilmek, ahit ve vefa Allah'ın bütün velilerinde bulunmaktadır. Hacı Bektaş'a göre bu üstün makamlara ve yüce sıfatlara erişen salık, velayete erecektir. Velayet ve nübüvvet hakikat âleminde tektir (Velî, 2009: 38-39).

Dervişin arınma yöntemlerinden biri oruç tutmaktır. Hacı Bektaş'a göre orucun halk (karın ve cinsellik açısından oruca riayet etme), seçkinler (gözü, kulağı ve dili korumak) ve seçkinler seçkini (peygamberlere ve evliyalara mahsustur ve gönül Hak'tan gayrı her şeyden korumaktır) olmak üzere üç derecesi vardır (Velî, 2009: 41).

Dervişin arınma yöntemlerinden biri kalbini temiz tutmaktır. Derviş kalbin mertebelerini bilmelidir. Bunlar şöyledir: Kabiliyet, ilmi kapsamak, Fuat (Allah'ın nuru), kayıp-görünme arasındaki yer, insanlık hakikati, hakikat-ı Muhammediye ve yakınluluğun birliğidir (Velî, 2009: 42-43).

Dervişin gönlün içinde iki sultan yaşayan büyük bir şehir olduğunu bilmesi gerektir. Sultanlardan biri olan aklın dört komutanı vardır: İlim, perhiz, edep, nezaket, iyi ahlak. Bu beşi tamamlanınca Allah, ona marifet vermiş; canın içine yerleşmiş ve akıl ile anlaşmıştır. İkinci sultan olan şeytanın yardımcısı nefistir. Şeytanın insanı dünyayı bırakmaktan alıkoyan komutanları vardır: Kibir, haset, cimrilik, tamah, öfke. Orduları vardır: Sinirlenmek, gıybet etmek, kahkaha ile gülmek, aşırı şaka yapmak, geçici ve şehvetli şeylerden hoşlanmak. Derviş bütün bunların bilincinde olarak hareket etmelidir (Veli, 2009: 45-46).

Derviş sırlara vâkıf olmalıdır; yani birlik âleminde haber bulmalıdır. Kendini bulmak, Allah'a yaslanmak ve tevekkül etmekle mümkündür. Sır sahibi ne söylerse Allah'tan söyler, ne görürse Allah'tan görür, ne bilirse Allah'tan bilir. Hacı Bektaş sır sahibi ariflerin makamını temiz ve berrak bir suya benzetir. Temiz suyun kirlileri temizlemesi gibi arifler de her zaman temizdirler ve temiz kılarlar. Bir diğer sır sahibi muhiplerdir. Onların ibadetleri sır, sohbet, gözlem, Allah'a yakarış, muhabbetir (Veli 2009: 47-48). Sır sahibi olanlara Allah tarafından on sekiz bin âlem sunulur, on sekiz bin âlem onun emrinde olur (Veli 2009: 48-49).

Hacı Bektaş'a göre insanın iki kere doğumu şarttır. Birincisi anneden doğmak, ikincisi ise gövdeden, görkemden doğmaktır. Hacı Bektaş'ın Hz. İsa'dan naklettiğine göre "Her kim iki kere doğmazsa gökteki ulvi âleme erişemez." (Veli, 2009: 50-51).

Hacı Bektaş'a göre arınmış insanların mekânı da farklıdır. Onlar (peygamberler, evliyalar, takva sahibi olanlar ve temiz insanlar) yüce Mevlâ'nın yarattığı nur denizinde yaşarlar. Allah'ın yarattığı karanlık denizde ise müşrikler, şeytanlar ve nefisler yaşamakta ve nur denizindekilerle birbirine karışmamaktadırlar. Meryem suresi 20. ayette Allah'ın kudretiyle birbirine karışmayan sular, buna delil olarak sunulmuştur (Veli, 2009: 51).

Arınma makamı olarak görülen veliler şeyhler halk tarafından tanınmazlar. Çünkü onların yaptıkları ve hünerleri gizlidir. Müritlerin gözlerini açan, yüreklerinin saflaşmasına ve aydınlanmasına vesile olan şeyhlerin en büyük kerametleri gaibe ait sırlar hakkında bilgilendirmeleridir. Bu yüzden Hacı Bektaş kendi zamanında gerçek velilerin tanınmadığını, "Veliyim" diyerek ortaya çıkarların gerçek veli olmadığını belirtmiştir (Veli, 2009: 54).

Arınma durumlarına göre evliyalar üç makamdır: Zayıf (durumu kendi elinde olmayanlar), orta (durumu kendi elinde olanlar), kutup (insanın kendisi ile özdeşleşen hal, mükemmel makam). Kutbun görkemi ve kerametleri diğer şeyhlerin görkeminden yüz bin kat daha büyüktür (Veli, 2009: 55-56).

Hacı Bektaş'a göre Allah evliyaları genel olarak dört türlüdür: Mezcub-u salık (tasavvuf yolunda yürüyen), sâlik-i meczup (süluk edip cezbe bulduğunda kemale eren), salık olmayan meczup (fena fi'llah mertebesine eren, aracısız cezbe bulup temizlik denizinde gerçek sevgiliye ulaşan), meczup olmayan salık (gönül gözünü başkalarını görmekten alıkoyup gönül evini başka şeylerden temizleyen) (Veli, 2009: 61-62).

Hacı Bektaş, eserin sonunda bulunan vasiyetinde arınmanın anahtarlarını vermiştir. Bunlar "akıl, edep, takva"dır (Veli, 2009: 63 vd.). Geçmişin eserlerini izlemek, ehlisünnet ve cemaate bağlı olmak, fıkıh ve hadis öğrenmek, cahil sufilere sakınmak, imam veya müezzin olmama şartıyla namazı cemaatle kılmak, şöhret aramamak, soya sopa rağbet etmemek, kendi adını öne çıkarmamak, hangah yapmamak ve oturmamak, çok sema yapmamak, dünyayı

talep etmemek için yalnız kalmaya ve evlenmemeye çalışmak, çok gülmemek, herkese karşı şefkatli olmak, hiç kimseyi küçümsememek, süslenmemek, halkla mücadele etmemek, kimsenin sırrını istememek, kimseye hizmet buyurmamak, dünyanın izzeti ve devleti ile gururlanmamak gibi nasihatlerde bulunmaktadır.

Sonuç olarak Hacı Bektaş'ın "ebedi varlık denizinde dolaşma, ibadet bineğine binme, birlik meydanında at koşturma, benliğe saldırıp kökünden söküp atma, özünden çıkararak varlıklar âleminde gönlünü uyanık tutma" gibi arınma sözleri halk muhayyilesinin ürettiklerinin ötesinde sembol olarak kullanılmıştır. İnsanın birincisi anneden ikincisi gövdeden olmak üzere iki kere doğumu ve bunu gökteki ulvi âleme erişmek için şart olduğunu öne sürmesi yukarıda üzerinde durduğumuz eski arınma yöntemleriyle kolay kaynaşmasına vesile olmuştur. Oysa bütün bu nasihatlerde Hacı Bektaş, kendisine isnat edilen menakıbnamelerin çok ötesinde sadece İslami telakkiye dayanan bir arınma reçetesi sunmuş ve Tanrı'ya ulaşma yollarını göstermiştir. Hacı Bektaş, Makâlât'ta olduğu gibi bu eserinde de "dört kapı ve kırk makam" ile arınılacağını ve Tanrı'nın huzuruna bu sayede çıkılabileceğini öğütlemiştir.

Sonnotlar

² Putperest Sami toplumlarından Anadolu'da Kibele'ye ve daha sonra da Hıristiyan dünyasında yaygın hale gelen bu inanç sebebiyle Vafiz geleneği oluşmuş ve günümüze kadar canlılığını sürdürmüştür. Vafiz, "Âdem ile Havva'nın işlediği günah sebebiyle günahkâr doğan insanın arınması için yapılmaktadır.

³ İslamiyete göre kızların 9, erkeklerin 11 yaşından itibaren bu anlamda sorumlulukları başlamaktadır.

⁴ Gök Tanrı inancında arınma ile ilgili daha geniş bilgi için Bayat'ın söz konusu makalesine bakılabilir.

Kaynakça

- AYTAŞ Gıyasettin. (hzl.) Hacı Bektaş Veli Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye. (2009). Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli. (2009). "Geçiş Ritüeli Bağlamında Arınma", Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/9 Güz. www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi9pdf/bayat_fuzuli.pdf
- CAFEROĞLU, Ahmed. (1968). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: TDK Yayınları.
- COŞAN Esat. (hzl.) Makâlât (1971). Ankara: Seha Neşriyat.
- ERGUN, Pervin. (2004). Türk Kültüründe Ağaç Kültü. Ankara: AKM Yayınları.
- GÖLPINARLI. Abdülbâki (hzl.) Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli Vilayetname. (1958). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- GÜZEL, Abdurrahman. (2002). Hacı Bektaş Veli ve Makâlât. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAYA, Muharrem. (2001/1). "Eski Türk İnanışlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğinde İzleri". Folklor/ Edebiyat, C. VII, S.XXV: 207
- OCAK, Ahmet Yaşar. Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri.(1983). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- <http://www.haberkapadokya.com/haber/2962-Delikli-Ta%C5%9Ftan-Ge%C3%A7en-Ge%C3%BCna%C4%B1z.html>.